

LUPESCU MAKÓ MÁRIA

„...kinek kezénél, úgymint öregbinkénél jószágunkról való leveleink állottanak”

Adalékok a középkor végi–16. századi családi levéltárak kérdéséhez

Amikor Tonk Sándor 2003-ban bekövetkezett halála után átvettem a magyar paleográfia oktatását a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetemen, megörököltem a Tanár úrtól azokat a fényképmásolatokat, amelyek önmagukban is lassan már történeti (írott) emlékek minősülnek, hiszen még az 1970-es években készítette azokat didaktikai eszközként Jakó Zsigmond, a tárgy akkori oktatója. A különböző írásfajták és irattípusok kora újkori (16–17. századi) erdélyi elterjedését szemléltetni kívánó fényképmásolatokat láthatóan tudatosan és ki-váló érzékkel elsődlegesen az erdélyi nemes családok (Jósika, Wesselényi, Bánffy stb.) fennmaradt levéltárainak magyar nyelvű iratanyagából válogatta ki Jakó Zsigmond.¹ Történetész-generációk sora sajátította el ezen fényképmásolatokon keresztül a magyar forrásnyelv és paleográfia rejtelmeit úgy, hogy közben alkalmuk nyílt az Erdélyi Fejedelemség társadal-mának, egyházi és művelődési, politikai és gazdasági életének jobb megismerésére is, ami az 1989 előtti időszakban egyáltalán nem volt megvetendő. Közöttük található az az 1573. ápri-lis 5-én, Szamosfalván kiadott menedéklevél/felmentvény fényképmásolata is, melyben sza-mosfalvi Mikola Imre, Farkas és Pál kijelentik, hogy idősebb rokonuk, Mikola Ferenc özve-gyétől, Melith Annától hiánytalanul átvették, tanúk jelenlétében, a „hártýákon való fíggő pe-cséses privilegiom, donatiok, statutiok, zálagos jószágról való zálagos határról [?] való és minden processusról való levelek”-et, vagyis a birtokokhoz kapcsolódó iratokat, a családi le-velestárat.² Mivel korábban már ismertettem a Mikola család archívuma 1573. évi átadásá-nak körülményeit,³ ezen írás keretében – az említett Mikola-okirat szélesebb körű tartal-mára reflektálva – a családi levelestárak középkor végi – 16. századi helyzetét, az iratvédelem

¹ Ezen nemesi családi (és nem csak) levéltárak megmentésében a második világháború alatt és az azt követő zavaros időkben ő maga aktívan is részt vett; lásd: Jakó Zsigmond: *Jelentés az Erdélyi Nemzeti Múzeum levéltárának 1944. évi működéséről*. In: uő: Írás, levéltár, társadalom. Tanulmányok és források Erdély történelméhez. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések) Budapest, 2016. 188–212., itt: 194–196.

² Az okirat ma már a világhálón is elérhető: Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Levéltára, Kolozsvár (Serviciul Județean Cluj al Arhivelor Naționale, Cluj-Napoca) (a továbbiakban: RNL KMLt), A Branyicskai báró Jósika család hitbizományi levéltára (Fond fideicomisionar Jósika, a továbbiakban: Jósika Lt), 1. sorozat – Középkori oklevelek (Seria 1 – Documente medievale), Nr. 149. www.arhivamedievala.ro, CJ-F-00255-1-149. (letöltés: 2022. jún. 27.)

³ Lupescu Makó Mária: *Családi archívumok a 16. században. A Mikola család levelestára*. In: Bogdándi Zsolt – Dáné Veronka – Lupescu Makó Mária (szerk.): *Album amicorum*. Tanulmányok Sipos Gábor születésének hetvenedik évfordulójára. Kolozsvár, 2021. 387–431. Rövidített változata: uő: *Family Archives in the 16th Century. The Mikola Family Archive*. Studia Universitatis Babeş–Bolyai. Historia, vol. 66. (2021) No. 1. 147–77.

kérdéskörét és a családi iratgyűjtemények jogi szabályozását kívánom vizsgálni, elsődlegesen erdélyi példák alapján.

*

Az oklevelek valamilyen jogi tényről rögzítő, meghatározott formák között kiállított iratok. Jobbiztosító jellegük miatt megőrzésükre különös gondot fordítottak mind a középkorban, mind a kora újkorban, ezért is válhattak a magyar történelem említett korszakainak legfontosabb forrásaivá. A hitelességük szerint valódi vagy ritkábban hamis oklevelek fennmaradhattak eredetiben vagy másolatban. A középkorban elsődlegesen latin, a kora újkorban latin, magyar és német (szász) nyelvű oklevelek igen változatosak lehettek, az uralkodó vagy valamilyen főméltóság által adott parancslevélről – amely biztosíthatott privilégiumot, utasíthatott birtokbeiktatásra vagy törvény elé idézésre stb. – a bármiféle bevallásig – amely tartalmilag szólhatott adásvételről, zálogosításról vagy akár végrendeletről. Mivel mindenikük adott esetben szerepet játszhatott a birtokjogok megvédésében, a jószágok visszaszerzésében, de akár perdöntő erejű lehetett a nemzetség valamely ágának kihalása esetén az örökösödési renden alapuló jogosultság bizonyításában, feltéve őrzött értékei voltak az egyes családoknak. A gondosan védett, megőrzött és az évszázadok során kiterjedtebben archivumokat nemzedékről nemzedékre hagyományozták át, és ennek köszönhetően a mai napig fennmaradtak középkori és kora újkorbeli iratokat is tartalmazó családi levéltárak.

Ha a megőrzésük gyakorlatában nem is állt be nagy változás (ma is nagy gondot fordítanak az állami és magánlevéltárak, az egykori családi levéltárak kezelésére), annál inkább bekövetkezett jelentős mértékű változás megőrzésük indoklásában. A 19. század közepéig birtokjog-biztosító jellegük miatt fordítottak rájuk különös gondot, mert általuk tudták a birtokjogok védelmét biztosítani. Erdélyben a 19. század második felében lezajlott úrbéri kárpótlás változtatott a helyzeten, akkortól ugyanis a birtokjogok védelmét biztosító iratoknak már csak történeti értéke maradt. Az addig az illetéktelen idegenek, sőt (vagy talán még inkább) a távoli vagy oldalági rokonság firtató tekintete⁴ és a nyilvánosság, így a tudományos érdeklődés elől is elzárt családi levéltárak iratai lassan kezdtek publikussá válni, az érdeklődő szakmabeliek nagy örömeire. Példának okáért a Wassok megadták a lehetőséget a szakmájuk számára, és akár kölcsönöztek is iratokat a családi levéltárból, bár ez nem volt minden esetben szerencsés, mert azok akár el is veszhettek.⁵ Az átállás folyamata azonban nem minden nemesi család számára volt azonnali, és nem mindenikük nyitotta meg rögtön kapuit az érdeklődők előtt. Amikor az 1870-es években Radvánszky Béla megkezdte széles körű művelődéstörténeti kutatásait a kora újkorbeli magyar (fő) nemesi életmódról, amelyek alapművének megírásához vezettek,⁶ mintegy ötven családi archívumban végzett feltárómunkát. A Telekiek azonban nem engedélyezték számára a kutatást a család Marosvásárhelyen őrzött levéltárában, amit nagyon nehezményezett. Mint ahogy az is felháborította, hogy Uzapanyiban (Rimaszombat közelében fekvő község, a Szentmiklóssy család fészke, ma Uzovská

⁴ „Vigyázni kell reájok [ti. a Dersófi famíliára, akik Wass Dezső maradványai lennének – írta 1817-ben Wass Dániel testvéreinek], hogy a familia archívumába be ne üssék az orrokat, mert idővel familiánknak káros lehetne.” Lásd: W. Kovács András: *A cegei Wass család a középkorban*. Erdélyi Múzeum, 66. évf. (2004) 1–2. sz. 3. 13. jegyz. Alig egy fél évszázad alatt azonban gyökeresen megváltozott a helyzet.

⁵ W. Kovács: *A cegei Wass család a középkorban*, 3–4.

⁶ Radvánszky Béla: *Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században*. 1–3. köt. Budapest, 1879–1896.

Panica, Szlovákia) az egykori Uza nemzetség pergamenjeit a gazda ágybetétnek használta.⁷ Szerencsére nem csak elutasításban volt része a tudós főúrnak Erdélyben. A Wassok nagyon szívélyesen fogadták,⁸ ezért több alkalommal is visszatért a cegei Wass archívum tanulmányozására. Ha birtokjogi szempontból az évszázadokon át féltve és gondosan őrzött iratok „*inutilia*”, „*nihil valoris*” jelleget is nyertek,⁹ az éppen e tájt professzionalizálódó történettudomány számára értékes történeti forrásokká váltak, melyek jellegüket a mai napig megőrizték.

Iratvédelem és/vagy az oklevelek őrzése

A féltő vagy gondos oklevélőrzés általános szokás volt, mely – Péter Katalin szerint – nemcsak a legtehetősebb családokra volt jellemző, hanem a legkisebb falvakra és/vagy legegyszerűbb emberekre is.¹⁰ Bármilyen társadalmi rétegről is legyen szó azonban, az iratok őrzése nem volt egyszerű feladat, azok folyamatosan ki voltak téve a természeti csapásoknak és az ember okozta pusztításoknak. A kettő között a lényeges különbség abban rejlik, hogy míg az előbbiek ellen nehezen tudtak védekezni – például egy-egy tűzvésznek, mely végigsöpört a településeken, az iratanyag is nagyon könnyen a martalékvá vál(hatot)t¹¹ –, az

⁷ Radvánszky Béla (1849–1906) a család legismertebb személyisége. Nagy valószínűséggel nem a nyilvánosságnak szánt naplójában (1871-ben kezdte, s évente egy-egy kötetet írt 1880-ig) rögzíti a család prominens tagjainak közéleti tevékenységével kapcsolatos eseményeket és szubjektív megjegyzéseket, a családi és rokoni körben, a birtokviszonyokban bekövetkezett változásokat, a rendkívül mozgalmas társadalmi élet képét. A napló révén megismerhetjük jellemét, gondolkodásmódját, politikai felfogását és alapvetően kritikus alkatát. Ebben írja le munkamódszerét is, amellyel az életművének szánt Családélet című könyvsorozatához a hivatkozott adatokat gyűjtötte. Tarcai Béla: *Egy nemesi család fényképei*. A Herman Ottó Múzeum évkönyve, 27. évf. (1988. [1989]) 265–266.

⁸ Ez Wass Jenőnek (1844–1911) volt köszönhető, akihez Radvánszkyt igen szoros barátság fűzte. Czeglédi László: *Radvánszky Béla naplójának ismeretlen kötete (1860–1871)*. Könyv és Könyvtár, 24. évf. (2002) 201–202.

⁹ Czobor Alfréd: *A családi levéltárak a középkorban*. Levéltári Közlemények, 18–19. évf. (1940–1941) 380–440., itt: 382.

¹⁰ A jobbgáysághoz mint tömeghez tartozó egyének oklevélszerzői és -őrzői tevékenységéről Péter Katalin értekezett. Lásd: Péter Katalin: *Jobbágy egyének az írásbeliségben a 17. század eleji Magyarországon. 300 éves visszatekintéssel*. In: Gecsényi Lajos – Izsák Lajos (szerk.): *Magyar történettudomány az ezredfordulón*. Glatz Ferenc 70. születésnapjára. Budapest, 2011. 243–252.; uő: *Az egyszerű ember, az oklevelek és a levéltárak a 16–17. századi Magyarországon – háromszáz éves visszatekintéssel*. Történelmi Szemle, 53. évf. (2011) 3. sz. 335–349.

¹¹ 1579-ben Fogaras város udvarbírája és prefektusa ítélőszéket tartott, s azon elhangzott, hogy a per tárgyát képező jószágokra vonatkozó oklevelek Fogaras mezőváros plébániáján elégtek. *Az erdélyi káptalan jegyzőkönyvei 1222–1599*. Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közzéteszi: Bogdándi Zsolt – Gálfi Emőke. (Erdélyi Történelmi Adatok VIII. 1.) Kolozsvár, 2006. (a továbbiakban: ErdKáptJkv VIII/1.) 257. sz. Megtörténhetett, hogy az egész közösséget érintő oklevelek veszték oda a településeket pusztító tűzvészek következtében és ezért újraírták kiváltságaikat. Így tettek 1591-ben a dési celleristák, akiknek előadásából kiderül, hogy a hajdani fejedelmektől nyert kiváltságleveleik, melyekkel eddig zavartalanul éltek, a településük nagy részét elpusztító legutóbbi tűzvészkor megsemmisültek. *Az erdélyi fejedelmek Királyi Könyvei I. 1569–1602. Báthory Zsigmond Királyi Könyvei 1582–1602*. Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közzéteszi: Fejér Tamás – Rácz Etelka – Szász Anikó. (Erdélyi Történelmi Adatok VII. 3.) Kolozsvár, 2005. 1069. sz. (a továbbiakban: ErdKirKv I/3.) 1623. sz. Hasonlóképpen járt Torda mezővárosa is. 1602-ben jelzik, hogy „a hajdani magyar királyoktól, valamint Erdély korábbi fejedelmeitől nyert kiváltságleveleik a mostani háborús időkből településüket csaknem teljesen elpusztító tűzvész idején megsemmisültek”. ErdKirKv I/3. 1907. sz.

utóbbiak sok esetben elkerülhetők le(he)ttek volna. Czobor Alfréd,¹² majd Jakó Zsigmond¹³ világitott rá magyarországi és erdélyi viszonylatban mindazokra a tényezőkre, melyek a családi levéltárak megfogvatkozásához hozzájárul(hat)tak, kezdve a háborús pusztításoktól el egészen a szomszédok vagy családtagok hatalmaskodásáig. A 16. század hadi eseményei sajnos gyakorta okoztak pusztítást a családi archívumokban. Mindjárt a század elején a Dózsa-féle parasztháború tizedelte meg őket. Ekkor semmisült meg a Torockkay család levéltára, melyet a torockószentgyörgyi várban őriztek. A felkelők kezére jutott várban oly alapos munkát végeztek a „keresztesek”, hogy csak hártyardarabok és pecsétteredékek maradtak az egykori levelestárból.¹⁴ Temeseli Dési János levéltára is megszenvedte a parasztháborút. Kolozs és Doboka megyei jószágaira vonatkozó okleveleinek egyik részét elégették, másik részét összevagdalták.¹⁵ Az elszenvedett kárt tetézte, hogy a parasztfelkelés idején elpusztított oklevelei megújíttatására a későbbiekben még rengeteget kellett költenie.¹⁶ 1518 márciusában, amikor Kodori György bizonyos jószágokat akart eladni, kénytelen volt kijelenteni, hogy az okleveleket nem tudja átadni, mert a parasztfelkelés idején elpusztultak.¹⁷ A Bánffy család levéltára is megsínylette a parasztháborút, bár ebben a családon belüli ellentétek is szerepet játszottak. Bánffy Péter és András ugyanis, hogy az atyafiuk, Bánffy János által rajtuk ejtett vélt vagy valós sérelmeket megtorolják, Valkó várát Dózsa György kereszteseinek kezére játszották át. Ekkor pusztult el az itt őrzött levéltár egy része.¹⁸ Erre a sajnálatos eseményre nemcsak közvetlenül a parasztháború után, 1514 utolsó hónapjaiban,¹⁹ hanem még az 1500-as évek derekán is hivatkoznak. 1554 júliusában Bánffy István, Mihály és János más atyafiak ellenében ötvenedmagukkal arról kellett megesküdjének, hogy a Régen mezővárosra és a hozzátartozó hét birtokra vonatkozó okleveleik a parasztfelkelés idején a keresztesektől elfoglalt Valkó várában elkallódtak, náluk nincsenek, és hollétükről sem tudnak.²⁰ Az országgyűlés máskülönben gyorsan lépett a parasztháború okozta okleveles károk csökkentése érdekében. Az 1514. november 19-én kiadott végzésekben előírták többek között, hogy a károsult nemeseket a király új adománnyal lássa el, a kancellár pedig ezekért az adományokért ne szabjon díjat.²¹

¹² Czobor: *A családi levéltárak*, 396–411.

¹³ Jakó Zsigmond: *Az erdélyi levéltárügy története*. In: uő: *Írás, levéltár, társadalom*, 40–42.

¹⁴ *A torockószentgyörgyi Thorotzkay család levéltára*. Ismerteti: Jakó Zsigmond – Valentiny Antal. (Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára 1.) Kolozsvár, 1944. 6–7.; Jakó: *Az erdélyi levéltárügy*, 41. 81. jegyz. nyomán.

¹⁵ *Oklevelek az 1514. évi pórlázadás történetéhez*. Közli Iványi Béla. *Történelmi Tár*, 27. évf. (1904) 230.; Jakó: *Az erdélyi levéltárügy*, 41. 82. jegyz. nyomán.

¹⁶ 1519 októberében nyilatkozik erről. *A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei (1289–1556)*. 1–2. köt. Kivonatokban közlése és a bevezető tanulmányt írta Jakó Zsigmond. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 17.) Budapest, 1990. (a továbbiakban: KmJkv) 2. köt. 3749. sz.

¹⁷ KmJkv 2. köt. 3667. sz. További példákra lásd: Jakó: *Az erdélyi levéltárügy*, 42.

¹⁸ „...castrum prefatum Walko ad manus eorundem popularium et malefactorum tradidisse, ubi tandem vniuerse litere et literalia instrumenta ac priuilegia et jura, res eciam et bona queque praefati Johannis Barffj in eodem castro habita, ad manus eorundem malefactorum deueniunt, et per eos direpta et ablata extiterunt...” A pusztulást túlélő és az időközben kiállított okleveleket még 1553 novemberében is Valkó várában őrizték. Iványi: *Oklevelek az 1514. évi pórlázadáshoz*, 233–234.

¹⁹ Iványi: *Oklevelek az 1514. évi pórlázadáshoz*, 226–228., 233–234.

²⁰ KmJkv 2. köt. 5316. sz.

²¹ *Decreta regni mediaevalis Hungariae*. Tomus IV. 1490–1526. E copiis manu scriptis Ferenc Döry, critice recensuerunt et Anglice reddiderunt Péter Banyó et Martyn Rady. Idyllwild–Budapest, 2012.

Az 1514-es felkelés mellett a 16. századot még számos más háborús viszály tarkította. A mohácsi csatavesztés után a két királyjelölt versengése osztotta meg az ország nemesi társadalmát, János Zsigmond halála után pedig a Báthory István, illetve Bekes Gáspár mögött felsorakozók táborai vetekedtek egymással. Bár 1575 nyarán a kerelőszentpáli csatában Báthory győzelme egyben a Habsburgok Erdély átvételére irányuló törekvéseinek hosszú időre történő megghiúsulását is jelentette, a frissen alakult Erdélyi Fejedelemség számára mégsem hozott hosszú távon nyugalmat. Báthory István halála után Erdély válságos időszakot élt át. Összeesküvések tarkítják a politikai porondot a hatalom átvételére törve, majd a tizenötéves háború kitérőse miatt kerülnek szembe egymással az ország törökellenes és törökbarát hívei. Alkalomadtán a szomszédos román fejedelemségek sem voltak restek kihasználni a bizonytalan helyzetet, a megosztott országban – török parancsra vagy sem – hol az egyik, hol a másik oldal támogatóiként keltve zavart. Az 1556-ot követő közel negyven esztendő eseménytörténete igen hasonlít az 1526–1551 közötti évekre, s a hadakozások kisebb-nagyobb szünetekkel kitaraktottak az 1570-es évek derekáig. Mindezek leszámolásukhoz, hatalmaskodásukhoz vezettek, melyek rengeteg szenvedést és kárt hoztak Erdély lakosságára. Így nem véletlen, hogy ismételten olvashatunk az iratok elvesztéséről. „Az elmúlt válságos időkben” elvesztett oklevelekről értesülünk 1568 júniusa előtt,²² „a mostani zavaros időkben” elvesztett oklevelekről számolnak be 1569-ben,²³ „a megelőző zavaros időkben” vesztek el joglevelek 1570 májusában,²⁴ és „az elmúlt zavaros idők miatt” elveszett oklevelekről tudósítanak az 1583. év folyamán is.²⁵ Sokszor a birtokokba való iktatásról szóló jelentés elvesztését is „a mostani zavaros idők”-kel indokolják.²⁶

Ha sok esetben nem is tartják fontosnak meghatározni, milyen esemény áll a „zavaros idők” mögött, találkozhatunk ennek ellenkezőjével is. 1511-ben a fogarasi várnagy bizonyos jószágokat adományoz örökjogon, az ezekre vonatkozó oklevelet azonban a megadományozottak nem tudták felmutatni, mert „a mostoha idők alatt, különösen pedig a törökök Vingarth-i néhai Gereb Péter vajdasága idején történt betörésekor, az erről kiállított oklevelek elvesztett”.²⁷ 1569-ben pedig arról emlékeznek, hogy a „moldvai románok – a király Lengyelországból Erdélybe való visszatérésekor végbemenő – fosztogatásai” miatt vesztek el az oklevelek.²⁸ A századfordulón Basta seregének féktelen garázdálkodásában tetőződtek a családi (és nemcsak) levéltárakat a 16. század folyamán ért pusztítások és károk.²⁹ 1648-ban egy korábban, 1592-ben kelt oklevél átírásakor megjegyzik, hogy az oklevél akkor sérült meg,

201–202.; *A magyar levéltártörténet kronológiája 1000–2000*. Szerk. Dóka Klára – Müller Veronika – Réfi Oszkó Magdolna. Budapest, 2000. 55.

²² *Az erdélyi fejedelmek királyi könyvei I. 1569–1602. János Zsigmond Királyi Könyve 1569–1570*. Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közzéteszi: Fejér Tamás – Rácz Etelka – Szász Anikó. (Erdélyi Történelmi Adatok VII. 1.) Kolozsvár, 2003. (a továbbiakban: ErdKirKv I/1.) 54. sz.

²³ ErdKirKv I/1. 183., 209., 214. sz.

²⁴ ErdKirKv I/1. 310. sz.

²⁵ ErdKáptJkv VIII/1. 333., 340. sz.; ErdKirKv I/3. 411. sz.; ErdKirKv I/1. 91., 355. sz.

²⁶ ErdKirKv I/3. 116. sz.

²⁷ ErdKáptJkv VIII/1. 143. sz. Valószínűleg az 1479. október elejei török betörésre történik utalás, amikor a Haszán-oglu Isza bég vezette mintegy 35–40 000 főnyi török had Havasalfölde felől betört Erdélybe, feldúlták Szászföldet és felgyújtották Szászvárost.

²⁸ ErdKirKv I/1. 134. sz. 1556-ban Alexandru Lăpușneanu moldvai és Pătrașcu havaselvi fejedelem török parancsra fegyveres betöréssel készítette elő az utat Petrovics Péter vállalkozásához, melynek eredményeként Izabella és János Zsigmond 1556 őszén Krakkból visszatér.

²⁹ Jakó: *Az erdélyi levéltárügy*, 42.

amikor Basta György dúlása idején egy még friss és nedves falban rejtették el.³⁰ Máskor kevésbé prózai okok álltak az elvesztés mögött, éspedig maga az emberi hanyagság. 1578-ban a fogarasi várnagy ítélőszéke előtt Comşa Moţoc az ősei által bírt szecsori bojárság negyed-résznének bírására hivatkozik, hozzátéve, hogy erről szóló kiváltságlevelüket elvesztették, saját hanyagságukat hozva fel indoklásként.³¹ 1583-ban pedig azért kerül sor egy oklevél megújítására, „mivel az a gondtalan őrzés következtében megrongálódott”.³²

De az oklevelek szándékos károsításától sem riadtak vissza, főként, ha az oklevél tárgyát képező jószág tulajdonjoga körül merültek fel kérdések.³³ Verbóci István szerint akadtak olyanok is, akik a nemzetségük nőtagjait akarva kizárni a birtokjogokból, mindazokat az eredeti okleveleket, melyek a fi- és leányágot egyaránt érintették, elrejtették vagy akár meg is semmisítették.³⁴ Időnként a családi levéltárakban selejtezéseket hajtottak végre, így pusztulhatott el az iratanyag egy része.³⁵ Más esetben szándékos csonkítás miatt érhetett veszteség a levéltárat. 1474-ben, Wass László halála után özvegye a családi levelesládát a családtagok tudta és beleegyezése nélkül Kendi Antal kezére játszotta át, aki a fontosabb okleveleket kiválogatta és magánál tartotta, a többit pedig visszaadta a Wassoknak. Természetesen később akár az oklevelek többi része is visszakerülhetett a családhoz, de az eset jól illusztrálja, hogy a levéltárak mennyire ki voltak téve a megsemmisülés veszélyének.³⁶

A levéltári anyag épségére nézve komoly fenyegetést jelentettek a birtokosztályok körüli viták és a családtagok közötti egyenetlenségek. Ilyen esetről az 1525 előtti évekből van tudomásunk. A tartalmi kivonatban fennmaradt tanúvallomások alapján úgy tűnik, hogy Wass János elhunytá után a rokonok a ládában őrzött okleveleket négy testvér pecsétjével zárták le, és Wass Balázs kezénél hagyták. Azokat az okleveleket pedig, amelyek Wass János házában az asztalfiókban voltak, pecsétjeik alatt Wass Pálnál hagyták azzal a kikötéssel, hogy a megszabott határidő előtt egyikük se nyúlhasson hozzájuk. A határnapon azonban Wass Pál házában az asztalfiókban lezáró pecsétet feltörve találták, és megállapították, hogy több oklevél hiányzik, míg a Wass Balásznál hagytott ládát lezáró pecsétet sértetlenek voltak. Az oklevelek felosztása miatt indult perből az is kiderült, hogy a kiváltságlevelék egy része szentegyedi Wass Pálhoz és Tamáshoz került, utóbbi pedig – más értékes ingóságok mellett – egy tenyérnyi hosszúságú, zsinórral átkötött zacskót is magához vett, melyben oklevelek voltak, és ezek elolvasására Ferenc kolozsvári kőfaragót kérte meg.³⁷

Biztos tárolási hely hiányában könnyen elkallódhattak az iratok, aminek veszélyével maguk az iratok őrzői is tisztában voltak, és adott esetben feltételezték, hogy még meg is

³⁰ ErdKáptJkv VIII/1. 916. sz.

³¹ ErdKáptJkv VIII/1. 246. sz.

³² ErdKirKv I/3. 183. sz.

³³ 1591-ben, amikor tövisi Piski Péter felesége, Slavna tiltakozik amiatt, hogy férje eladta a néhai első férjétől a fiára maradt tövisi házat – a fia tudtán és akaratán kívül – haszonvételeivel, tartozékaival és az arra vonatkozó oklevelekkel együtt 24 forintért, egyúttal fontosnak tartja hangsúlyozni, hogy a vevőt is tiltja annak megszerzésétől, illetve az oklevelek károsításától vagy elvesztésétől. (kiemelés – L. M. M.) ErdKáptJkv VIII/1. 818. sz.

³⁴ Werbóczy István *Hármaskönyve*. Az eredetinek 1517-iki első kiadása után fordította, bevezetéssel és utalásokkal ellátta: Kolosvári Sándor – Óvári Kelemen. Magyarázó jegyzetekkel kíséri Márkus Dezső. (Corpus Juris Hungarici. Magyar törvénytár 1000–1895) Budapest, 1897. (a továbbiakban: Tripartitum) I. 36. 2. (De nova donatione regia, in generali. Et unde ortum habeat?)

³⁵ W. Kovács: *A cegei Wass család*, 30.

³⁶ W. Kovács: *A cegei Wass család*, 31.

³⁷ *A Wass család cegei levéltára*. Valentiny Antal oklevélkivonatait felhasználva bevezető tanulmányokkal és jegyzetekkel közlése: W. Kovács András. Kolozsvár, 2006. 148–149.

kerülhetnek, elő is bukkanhatnak. Amikor 1486 júniusában a Gyerőfiak és id. Mikola Ferenc kiegyeznek a szamosfalvi halastavak lehalászásában és a halászsákmány elosztásában, azt is kijelentik a kolozsmonostori konvent előtt, hogy amennyiben valamelyik fél később olyan oklevelet találna, amely azt bizonyítaná, hogy a másik félnek nincs jussa a vitatott tóhoz vagy Mikola tavaihoz, az köteles a másik felet a legközelebbi nyolcadra megidézni.³⁸

A különböző okok miatt megsemmisült oklevelek pótlását igyekeztek megoldani. Erre szolgáltak az új adományok – egy korábban törvényesen tett adomány újbóli megerősítései –, melyeket a 16. század közepétől egyre gyakrabban az oklevelek elvesztésére³⁹ vagy elégsére⁴⁰ való hivatkozással kértek a kedvezményezettek.

*

A családi levéltárak kialakulásának kezdete a 13. század második felére, a 14. század elejére tehető.⁴¹ A ritkábban *archivum*nak, gyakrabban *conservatorium*nak nevezett levéltárak egyben a kincstár szerepét is betöltötték, ami fordítva is megállta a helyét: a levéltárak a kincstárak részét képezték.⁴² Így és ezért a családi archívumokban az oklevelek mellett adott esetben a család számára értékes dolgokat is ott találjuk. 1587 júliusában Suselity Zsigmond ingóságainak és ingatlanjainak jegyzéke szerint egy singes zöld ládában – a részletesen leírt oklevelek mellett – egy skatulyában pogány pénzt, egy fehér erszényben apró pénzt őriztek, de ezüst láncot, aranyos gombokat, textíliákat és még kandiscukrot, valamint pénznek való üres zacskókat is felsoroltak; egy fehér ládában pedig a fedeles virágos aranyos kupák, virágos nyelű ezüst kanalak, párták, ezüst kannák, textíliák közé „egy registrum, Peter deak jo-zagarol valo” és egy pecsételetlen, „fassionál” levél is bekerült.⁴³

Ahogy az előbbi példából is kiderül, az oklevelek őrzésére nagy gondot fordítottak.⁴⁴ Több nemzedéken, évszázadon át való fennmaradásuk azt bizonyítja, hogy ezeket nem használták naponta, nem fogdoszták össze, nem rakták ide-oda, hanem valamilyen – a tárolás célját szolgáló – alkalmatosságban tartották őket, és csak szükség esetén vették elő. Ha kezdetben zsákban és bőrzacskóban tartott iratokról értesülünk,⁴⁵ a későbbiekben a könnyen kezelhető, szállítható és az esetleges lakhelyváltásokhoz jól alkalmaztatható/alkalmazkodó

³⁸ KmJkv 2. köt. 2588. sz. Ez a Ferenc az 1573. évi menedéklevélben elhunytként említett Mikola Ferencnek a nagyapja.

³⁹ Például ErdKáptJkv VIII/1. 176., 186., 242., 253., 254., 368., 400–401., 599. sz.

⁴⁰ ErdKirKv I/3. 780. sz.

⁴¹ Czobor: *A családi levéltárak*, 383.

⁴² Czobor: *A családi levéltárak*, 384–385.

⁴³ „Egy singes zeold ladaba esmet vadnak ezek: [...] Egy scatulaba tizen negy apro pogan pinz, mellyek nyomnak nyolcz nehezeket. Egy feyer erzinbe harmincz eoteod fel apro penz. [...] Egy fekre valo lancz, ezewst, ki nyom egy girat eot nehezeket, negy aranyas gomb jar keozteok. Egy papirosba tizen hat aranyforint. Egy giras mertek keo. [...] Egy kek karmasin kapcza. [...] Ket wres sachko pinznek valo. [...] Egy kis darab zuccarum Candiae...” *A kolozsmonostori konvent fejedelemség kori jegyzőkönyvei*. I. 1326–1590. Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közléteszi: Bogdándi Zsolt. (Erdélyi Történelmi Adatok X. 1.) Kolozsvár, 2018. (a továbbiakban: KmFjkv) 625. sz.

⁴⁴ Erről részletesebben lásd: Jakó: *Az erdélyi levéltárügy*, 44–45.; Czobor: *A családi levéltárak*, 385–386.

⁴⁵ Ila Bálint: *Magánkancelláriai ügyintézés és magánlevéltári rendszer a XVII. század első felében*. Levéltári Közlemények, 26. évf. (1955) 135., 137. Lepecsételt bőrzacskóban tartott oklevelekről értesülünk 1351-ben, míg 1427-ben a kolozsmonostori konvent birtokaira vonatkozó kiváltságlevelek bőrtartóban voltak elhelyezve. *A magyar levéltártörténet kronológiája*, 37., 44.

ládák,⁴⁶ majd a levéltartó ládaszekrények⁴⁷ váltak az iratok megszokott tárolási és őrzési helyévé. Az okleveleknek különböző színű táskákban/zsákokban, illetve később ládákban való elhelyezése, a nagyobb biztonság mellett, a levéltári anyagban való könnyebb eligazodást is segítette.⁴⁸ Péter Katalin hívta fel a figyelmet arra, hogy a láda oly gyakori tárhelyévé vált az okleveleknek, hogy latin elnevezései közül némelyik levéltári jelzetek elemévé „nemesült”, példaként a *ladulát* és a *capsát* említve.⁴⁹

A kisebb családi archívumokat a família általában saját házában őrizte. A tehetősebb birtokosok ugyanerre a célra valamelyik várakat szemelték ki, a Bánffyok például előbb Idecset, utóbb Valkót és Gyalut.⁵⁰ A valkói várban történő őrzésről 1514 decemberében⁵¹ és 1553 novemberében is értesülünk, amikor egy per lezárásaként a felek abban is megegyeztek, hogy a lezárt és megpecsételt levelesládát Valkó várában, alkalmas helyen őrzik.⁵² Mások a falakkal megerősített városokban látták féltett irataik számára a megfelelő védelmet. Így a 16. században egyre gyakrabban találkozunk a családi levelesládáknak Kolozsváron vagy más erdélyi városokban⁵³ megbízható, jó emberek kezén hagyásával. Tanú jelenlétében Kolozsváron, a Szappan utcában lakó Asztalos Jánosnál tette le megőrzésre a háromládányi családi levelestárat Radó Mihályné Baládfi Anna.⁵⁴ 1590-ben Almádi Gáspár is Kolozsváron őriztette okleveleit. Az ekkor kelt egyezséglevélből kiderült, hogy vajdai parancslevélre Almádinak át kellett engednie peres ellenfelének a jószágaira vonatkozó okleveleket.⁵⁵ A nemesek okleveleik őrzését kolostorokra vagy a hiteleshelyekre is rábízhatták. Így tettek 1592-ben a sárdi Dely, másként Kunvit testvérek, Ferenc és Miklós, akik elhunyt harmadik testvérüknek, Farkasnak a blezsányi jószágra vonatkozó oklevelét és végrendeletét megerősítő oklevelet „közös akaratok szerint a [gyula]fehérvári sekrestyébe (in hanc sacristiam Albensem) helyezik megőrzés végett”.⁵⁶

⁴⁶ 1587-ben három oklevelelkel teli ládáról (*tres cistas seu arcas litteris, litteralibus instrumentis refertas*) tesznek említést, melyeket Kolozsváron őriznek. KmFjkv 629. sz. 1590-ben pedig arról értesülünk, hogy a néhai Gyulafi István négy ládában őrizte a jószágaira vonatkozó okleveleket. Uo. 786. sz.

⁴⁷ Valószínűleg ilyen *scrinium*ról tesz említést Kovacsóczi Farkas kancellár 1590-ben kelt testamentumában, amikor meghagyja öccsének, Jánosnak, hogy a birtokleveleket, „kik táskákban, iskatulában vannak, [...] jól összekeresse s egy sekrinben tétesse és jó helen tartassa.” *Kovacsóczy Farkas levelei (1577–1594)*. Szádeczky Lajos közlése. Történelmi Tár, 16. évf. (1893) 33–51., itt: 40.

⁴⁸ 1587 júniusában Kabos Mihály néhai Ferenczi Antal kolozsvári házában őrzött ingóságainak jegyzéke szerint „wadnak oklewelek es privilegiomok ket taskaba, az egyky taska zeold bagaziabol, az másik feyer wazonbol wagion”. A két táská oklevél a többi ingóságokkal egy nagy ládában volt. KmFjkv 618. sz. Vö. Jakó: *Az erdélyi levéltárügy*, 45.

⁴⁹ Péter: *Az egyszerű ember, az oklevelek és a levéltárak*, 347. 46. jegyz.

⁵⁰ Jakó: *Az erdélyi levéltárügy*, 43.

⁵¹ Iványi: *Oklevelek az 1514. évi pórlázadáshoz*, 233–234.

⁵² ErdKáptJkv VIII/1. 179. sz. Vö. KmJkv 2. köt. 5237. sz. A királyi udvarban lefolyt per tárgya az, hogy az alperesek, Bánffy Miklós és István az éjszaka csendjében elfoglalták Valkó várát, a várnagyot pedig megölték.

⁵³ Jakó: *Az erdélyi levéltárügy*, 43–44. további példákat hoz Besztercére, Segesvárra, Brassóra, Szebenre.

⁵⁴ KmFjkv 629. sz.

⁵⁵ KmFjkv 819. sz.

⁵⁶ ErdKáptJkv VIII/1. 882. sz. A gyulafehérvári káptalan sekrestyéjében őrzött oklevelekről értesülünk 1572-ben, 1585-ben is (uo. 215., 425. sz.), illetve a kolozsmonostori konvent sekrestyéjében őrzöttekről 1559-ben (uo. 192. sz.).

A levéltárak lelkiismeretes őrzői, az oklevelek történeti forrásértékét is felismerő levéltárosok olykor nagy erőfeszítések árán is gondját viselték a rájuk bízott iratanyagnak, és próbálták elejét venni az iratanyag további pusztulásának. 1588-ban például Balásfi János gyulafehérvári *requisitor* azért írta át az erdélyi káptalan sekrestyéjében talált duplafólió-terjedelmű, pergamenre írt okleveleket – a káptalan Árpád-kori jegyzőkönyveinek maradékát –, hogy az elhomályosult és foszladozó iratanyag szövege ne vesszen el;⁵⁷ a szintén *requisitor* Laskai János pedig az aradi káptalani regisztrumok bekötésével próbálta biztosítani fennmaradásukat.⁵⁸ 1539-ben a kolozsmonostori konvent több oklevelet írt át a Gyarmati Balassa testvérek, Zsigmond, Menyhért és Boldizsár részére testvérük, Balassa Imre erdélyi vajda és székely ispán parancsából: II. Ulászló király 1503. december 13-án kelt, függőpecséttel megerősített hártya oklevelét,⁵⁹ Szentgyörgyi és Bazini Péter országbíró 1512. március 21-én kelt, függőpecsétes hártya oklevelét,⁶⁰ és kérésükre bevezették azok szövegét *protocollumukba*.⁶¹ 1578-ban Báthory Kristóf vajda Melith Anna kérésére kiváltságlevelével átírta az 1553. augusztus 31-én és ugyanazon év december 10-én kelt, bizonyos jószágokra vonatkozó oklevelét. Birtoktörténeti szempontokon túlmenően az oklevél jelentőségét az adja, hogy annak alapján kirajzolódik a családfa Mikola Farkas és Mikola Pál vonalán egészen dédnagyapjukig, id. Mikola Jánosig.⁶² A különböző okokból történt átírások, a *transumptumok* azonban, melyek nagy számban maradtak fenn a családi levéltárakban is, nem pótolhatták teljes mértékben az eredeti okleveleket, perbeli értékük ugyanis nem ért fel az eredetiekével.⁶³

Az iratok őrzésének jogi szabályozása

1514. november 19-én kelt II. Ulászló király oklevele, amelyben megerősítette Verbóci István országbírói ítélőmester törvény- és jogszokásgyűjteményét.⁶⁴ Jelentőségét az adja, hogy pár évvel később, 1517-ben Bécsben *Tripartitum* címen lett kinyomtatva. A mindennapi gyakorlatban alkalmazott jogi normák között rögzíti, mit kell írásban intézni, mit kell tartalmaznia az érvényes oklevélnek, mi biztosítja az oklevelek érvényességét, miből állapítható meg az oklevelek valódisága, és mi az oklevelek eltitkolásának büntetése. A családi levéltárról is

⁵⁷ ErdKáptJkv VIII/1. 591. sz. Vö. 4–10. sz.

⁵⁸ *Az aradi káptalan jegyzőkönyv-töredéke (1504–1518)*. Előszóval, mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közzéteszi: Gálfi Emőke. (Erdélyi Tudományos Füzetek 270.) Kolozsvár, 2011. 7–17.

⁵⁹ KmJkv 2. köt. 3264. sz.

⁶⁰ KmJkv 2. köt. 3576. sz.

⁶¹ KmJkv 2. köt. 4694. sz. Vö. 3264., 3576. sz.

⁶² RNL KMLt, Jósika Lt, 1. sorozat – Középkori oklevelek, Nr. 218. www.arhivamedievala.ro, CJ-F-00255-1-218. (letöltés: 2022. jún. 16.)

⁶³ *Tripartitum* II. 15. (De transumptis literarum, et privilegiorum, quod sit sentiendum?) Vö. Szentpétery Imre: *Magyar oklevéltan*. Budapest, 1930. 80., 248.

⁶⁴ II. Ulászló VII. dekrétuma néven ismert. *1000–1526. évi törvényczikkek*. Fordították, jegyzetekkel ellátták: Kolosvári Sándor – Óvári Kelemen. Magyarázatokkal és utalásokkal kíséri: Márkus Dezső. (Magyar törvénytár. Corpus Juris Hungarici) Budapest, 1899. 705–741. Kubinyi András szerint ezen országgyűlés határozatait még nyolc hónappal később, 1515 júliusában sem szentesítette az uralkodó. Az 1514. november 19-i dátum annyit jelent, hogy királyi megerősítés után antedatált oklevelet adtak ki. Uő: *Werbóczy Mohács (1526) előtti politikai pályafutása*. In: Hamza Gábor (szerk.): *Tanulmányok Werbóczy Istvánról*. (Magyar Felsőoktatás Könyvek 21.) Budapest, 2001. 74. Kubinyi elméletét látszanak alátámasztani az újabb kutatások; lásd: Mikó Gábor: *Az 1514. évi Lukács-napi országgyűlés törvénykönyvének megszületése. A dekrétum eredeti változata*. In: C. Tóth Norbert – Neumann Tibor (szerk.): *Keresztesekekből lázadók. Tanulmányok 1514 Magyarországról*. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések) Budapest, 2015. 271–317.

rendelkezett, melynek őrzését a legidősebb fiútestvér/legidősebb fiú feladatai közé sorolja.⁶⁵ Ezzel azonban Verbóci már egy régóta élő szokásjogot rögzített, ugyanis erre a gyakorlatra már korábbról vannak adataink. 1474-ben a Wass család oklevelei – a kor általános szokásának megfelelően – az akkor legidősebb családtagnál, Wass Lászlónál voltak a többi családtag pecsétjével is lezárt ládában.⁶⁶ A kolozsmonostori konvent 1486-ban kelt oklevele szerint a Sárdiak – Péter és fia, Miklós, illetve István – abban egyeztek meg, hogy élete végéig Péter őrzi birtokjogbiztosító irataikat, halála után azonban a fia, Miklós István kezébe adja azokat. Elhunytával viszont a leveleket mindig a család legidősebb tagjánál kell elhelyezni.⁶⁷

Verbócinak a családi archívumokra vonatkozó rendelkezésére a későbbiekben is hivatkoznak. Konkrétan utal rá Bánffy Mihály özvegye, Bojnicsit Katalin 1555 januárjában, amikor azzal az indoklással adja át férje halála után Bonchida mezővárosában férje atyafiságának a jószágokra vonatkozó nála levő privilégiumokat és egyéb iratokat, „mivel a leveleket mindig a legidősebb atyafi őrzi”.⁶⁸ Fontos kiemelni, hogy az átadásra tanúk jelenlétében került sor, általában az addig az iratokat őrző személy házában. Így történt ez Bojnicsit Katalin esetében is, aki elhunyt férje, Bánffy Mihály bonchidai házában nyolc nemes fogott bírót jelenlétében szolgáltatta ki férje atyafiságának, losonci Bánffy Istvánnak, Pálnak és Jánosnak a jószágokra vonatkozó iratokat, és erről az atyafiságnak – 1000 forint kötés terhe alatt – a kolozsmonostori konventtel nyugtát kellett kiállíttatnia.⁶⁹ Szintén tanúk előtt, két egyházi és két világi ember előtt vették át a Mikola örökösök a családi levelestárat 1573 tavaszán, mely addig a család „öregbikénél”, vagyis a legidősebbnek tekintett, időközben elhunyt Mikola Ferencnél volt.⁷⁰ A tanúk névsorát az a Dávid Ferenc, „kolozsvári plébános és superintendens” nyitja, aki a hazai reformáció meghatározó és egyben egyik legérdekesebb alakja volt. Az ország törvényére hivatkozik 1590 februárjában id. Gyulafi László fiának, néhai Istvánnak özvegye, Thurzó Orsolya is, amikor arról nyilatkozik, hogy a Szilágycseh várához tartozó jószágokra és birtokjogokra, valamint más magyarországi és erdélyi javakra vonatkozó, férje által négy ládában hátrahagyott okleveleket férje testvéröccsének, ifj. Gyulafi Lászlónak kérésére – *akit ezek őrzése az ország törvénye szerint is megillet – eskütétel mellett* annak kezébe adta. (kiemelés – L. M. M.)⁷¹ Ennek előzménye magának id. Gyulafi Lászlónak a végrendelete, melyben megemlékezik az oklevelek őrzéséről. 1578. április 24-én kelt végakaratában úgy hagyakozik, hogy az okleveleket fia, Gyulafi István őrizzze; pontosítja ugyanakkor, hogy az ősi jószágokra vonatkozó oklevelek Gyulafi Andrásnál, Györgynél és Lestárnál vannak, mivel ők az elmúlt években újra kérték a német császártól magyarországi („odaky valo”) jószágait, és be is iktattatták magukat. „Seot mennel elebbs az en newem vagon mind az nova donatioba, s mind az statutoriaba. Az utan penyg leot az iktatas, mynek utanna

⁶⁵ Tripartitum I. 42. (Quod literalia instrumenta frater natu major conservabit.)

⁶⁶ W. Kovács: *A cegei Wass család*, 31.

⁶⁷ „...post decessum vero et mortem ipsius Petri preminatus Nicolaus ipsas litteras et litteralia instrumenta in specie ad manus dicti Stephani dare teneatur; defuncto vero ipso Stephano pretactas litteras et litteralia instrumenta semper maior et senior, videlicet successores et posteritates dictarum partium post successum temporis tenere et conservare debeat.” KmJkv 2. köt. 2589. sz.

⁶⁸ „...considerando et animo sepius revolvendo, quod universe littere privilegiales factum qualiumcumque bonorum et iurium possessionariorum tangentes iuxta regni consuetudinem apud fratrem natu maiorem teneri et conservari debeant.” KmJkv 2. köt. 5341. sz.

⁶⁹ KmJkv 2. köt. 5341. sz.

⁷⁰ RNL KMLt, Jósika Lt, 1. sorozat – Középkori oklevelek, Nr. 149. www.arhivamedievala.ro, CJ-F-00255-1-149. (letöltés: 2022. jún. 27.); Lupescu Makó: *Családi archívumok*, 412., 431.

⁷¹ KmFjkv 786. sz.

ennekem az czhyazar eo felsege megkwldotte Bekes Gaspar altal az kegyelem lewelet.⁷² Valószínűleg a 16. század politikai eseményei, melyek hatással lehettek az igazságszolgáltatás működésére, indíthatták az erdélyi országgyűlést arra, hogy Verbóci *Tripartituma* mellett ők maguk is foglalkozzanak a birtokok feletti jogot biztosító levelek őrzésének kérdésével. Így az 1598. évi januári, Gyulafehérváron tartott országgyűlés ismételt kimondja, hogy a családi archívum őrzése a legidősebb atyafit illeti meg, és adott esetben az utód vagy az örökös bármelyik diétán gyorsított eljárással keresheti az özvegyen a peres és birtokokat illető leveleket.⁷³ A következő év márciusában Medgyesen tartott országgyűlés további pontosításokkal szolgál, amikor az előbbi határozat érvényét mindazokra kiterjeszti, akiknél olyan iratok lennének, melyek jogilag az idősebb atyafiakat illeti meg.⁷⁴

Ahogy a fentebbi eset is mutatja, az oklevelek gyakran maradtak az özvegyeknél, amelyeket aztán az elhunyt férj legközelebbi férfi hozzátartozói igényeltek vissza.⁷⁵ 1505 januárjában, amikor Gyulai Porkoláb István özvegye, Borbála fogott bírák előtt kiegészített férje atyafiságával, a szentegyházi Valkai család tagjaival: Péterrel, Mártonnal és Jánossal, a birtoklevelek átadására is kötelezték.⁷⁶ Ennek hamarosan eleget is tett Borbála asszony, bár nagy valószínűséggel nem jó szívvvel tette. Márciusi tanúsítványukban ugyanis a Valkaiak fontosnak tartották kiemelni, hogy megkapták a vonatkozó okleveleket, „melyek átadására fogott bírói döntés kötelezte” az özvegyet.⁷⁷ Szintén özvegyként és tanúk előtt, sőt eskü alatt kötelezte magát 1517-ben Szolnoki László deák felesége, korábban alparéti Barlabási Mihály özvegye, Katalin, hogy az elhunyt férjétől kezére került okleveleket és ingó javakat előadja annak testvérének, Barlabási János magister gyulafehérvári főesperes-kanonoknak.⁷⁸

A családi levelestár őrzése tehát függött a rokonsági foktól. Ezt támasztja alá Jankafi Katalin esete is a 16. század közepéről, aki bevallásában ígéretet tett, hogy ha nála és fiainál *közelebbi rokon kerülne* (kiemelés – L. M. M.), a Budai Gergelytől visszakapott okleveleket

⁷² KmFjkv 130. sz. Vö. RNL KMLt, Gyulai-Kuun család levéltára (Fond familial Gyulai-Kuun), 3. Sorozat – A két család levéltára (Seria 3 – Documentele celor două familii), Nr. 1, f. 1. www.arhivamedievala.ro, CJ-F-00351-3-45-1. (letöltés: 2022. jún. 21.) *Gyulaffy László végrendelete*. Közli Ks. Történelmi Tár, 12. évf. (1911) 594–597., itt: 595.

⁷³ „Ha mi per folyta és jószágról való levelek vagy relictánál vagy másnál oly helyen volnának, kiket azok nem illetnének, az heres vagy az kit az levelek concernálnának, tetszett, hogy az breuis szerént euocatione mediante minden gyűlések alatt kereshesse, és az ő felsége székin törvények lehessen.” *Erdélyi Országgyűlési Emlékek*. Monumenta comitalia regni Transylvaniae 1–21. köt. (1540–1699). Szerk.: Szilágyi Sándor. (Monumenta Hungariae Historica. Magyar Történelmi Emlékek. Harmadik osztály: Országgyűlési emlékek) Budapest, 1875–1898. 4. köt. 134.

⁷⁴ „Azonképpen az kiknek priuilegiumi és egyéb akár miféle levelei relictánál, vagy kisebb atyafiánál, vagy egyebeknél is volnának, kiknek conseruatiója de jure az nagyobb atyafiakat vagy egyebeket illetne, azok is minden gyűlések alatt az breuis tartása szerént megláttassanak.” *Erdélyi Országgyűlési Emlékek*, 4. köt. 271–272.

⁷⁵ Részletesebben lásd: Czobor: *A családi levéltárak*, 436–438.; Jakó: *Az erdélyi levéltárügy*, 38–39., aki a családi levelek őrzésére – a 17. század első felében – hozott országgyűlési határozatokat is végigköveti.

⁷⁶ KmJkv 2. köt. 3332. sz.

⁷⁷ KmJkv 2. köt. 3344. sz. Vö. Uo. 2. köt. 3356. sz. Bár más kontextusban keletkezett az 1578-as iratátadás – bögözi Semjén Miklós kiegészített vajai Márton Jánossal egy perben bizonyos jószágok felől, és Márton arra kötelezte magát, hogy a jószágokat tartozékaikkal és az azokra vonatkozó adomány- és iktatólevelekkel együtt átadja –, szokatlanul hosszú az a hat évnyi határidő, melyen belül köteles azokat átadni. ErdKáptJkv VIII/1. 247. sz.

⁷⁸ KmJkv 2. köt. 3637. sz.

annak adja át vagy szolgáltatja vissza. Almádiné a két oklevél átadásáért két hordó bort és egy 16 forintot érő lovat is adott.⁷⁹

*

Ha korábban az oklevelek jogbiztosító jellegét emeltük ki, a családi levéltárak kapcsán is ugyanezt a jelzőt tartjuk a legfontosabbnak. Feladatukat tekintve ugyanis ezek az archívumok elsődlegesen a családok birtok- és másnemű jogi értékű iratainak őrzői. A birtokjogbiztosító iratok elsődleges fontosságát mutatja, hogy a középkortól kezdődően tulajdonképpen csak ezeket tekintették levéltári anyagnak, ezért a birtokügyeket tartalmazó oklevelek maradtak fenn nagyobb számban. Így nem meglepő, hogy a családi oklevelek gyűjteményét nem nevezték levéltárnak, hanem általában az anyagokra – *litterae et litteralia instrumenta*, vagyis oklevelek és jogbiztosításra szolgáló egyéb, például peres iratok – utaló kitétellet illették.⁸⁰ A főként birtokjogbiztosító iratokat tartalmazó családi levéltárak jellegéből egyúttal az is következik, hogy a legfontosabb gyarapodási tényezőjük a birtokszerzés volt, a családi archívum egyenes arányban növekedett a megszerzett birtokok számával. Természetesen a folyamat ellentétes irányban is működött: a birtokállomány csökkenésével a családi levéltár is karcsúsodott, ugyanis az oklevelek követték a birtokok útját, együtt vándoroltak a hozzájuk tartozó jószágokkal. 1500-ban esztényi Nagy Miklósné Ilona Keresztes prédiumbeli részét a reá vonatkozó oklevelekkel együtt adja el 60 arany forintért Temeseli Dés Péternek.⁸¹ 1501-ben szentannai Tóth Balázs az eladott birtokokkal együtt a rájuk vonatkozó hét oklevelet is átengedte.⁸² Így tett esztergomi Székely Ferenc is, aki három lófőségét és egy egészbirtokot adott el szántókkal, kaszálókkal, erdőkkel és a lófőségre vonatkozó oklevelekkel együtt 662 jó magyar arany forintért.⁸³ Hacza András özvegye, Sztrigyi Borbála is 1550 májusában egyik birtokrészét a reá vonatkozó oklevelekkel együtt adta el.⁸⁴ Míg ónoki Herceg László özvegyének, Annának arról kellett esküt tennie a konventben, hogy elhunyt férje egy bizonyos prédiumbeli része eladásakor az ezekre vonatkozó összes oklevelét is a vevők kezébe szolgáltatta.⁸⁵ Nemcsak eladás, hanem birtokcsere folyamán is sor kerül az okiratok cseréjére. A szilvási Cseszelicki Mátyás és farnasi Veres Benedek özvegye, Ilona közötti birtokcsere alkalmával mindkét fél – a konvent pecsétje alatt – átadta a másiknak a cserébe kapott birtokra vonatkozó okleveleket.⁸⁶

Birtok- és tulajdonjogot igazoló oklevél szerves kapcsolatával maguk a korabeliek is tisztában voltak. 1578-ban Mikola Farkas csak akkor hajlandó átadni az eladott oláhkarai birtokrésze felére vonatkozó oklevelet, ha a vevőt, Báthory Kristóf erdélyi vajdát képviselő Zalai Gábor kolozsi sókamarás a teljes árat kifizette.⁸⁷ Láthatjuk tehát, hogy a birtokátruházás az azt megillető oklevelek kötelező átadásával is járt. Néha azonban az oklevelek szándékos visszatartásának gyanúja eléggé megalapozott volt ahhoz, hogy az átadónak tisztáznia kelljen magát. Így 1554 februárjában Valkai János ötvenedmagával tesz esküt arra, hogy bizonyos

⁷⁹ KmJkv 2. köt. 5196. sz.

⁸⁰ Czobor: *A családi levéltárak*, 383.; Jakó: *Az erdélyi levéltárügy*, 35.

⁸¹ KmJkv 2. köt. 3147. sz.

⁸² KmJkv 2. köt. 3186. sz.

⁸³ KmJkv 2. köt. 3363. sz.

⁸⁴ KmJkv 2. köt. 5029. sz.

⁸⁵ KmJkv 2. köt. 4644. sz.

⁸⁶ KmJkv 2. köt. 3209. sz.

⁸⁷ KmFjkv 154. sz. Vö. Uo. 159. sz.

birtokokat illető oklevelek nincsenek nála.⁸⁸ Ugyanazon év áprilisában pedig Bánffy Lászlóné Somi Borbála és kecskeméti Patócsi Boldizsárné Somi Anna tett esküt Kémeri János ellenében arra vonatkozóan, hogy a már kiszolgáltattott okleveleken kívül a peres birtokokkal kapcsolatosan nincs a kezében több irat, és ilyenek máshol való létéről sem tud.⁸⁹

A tulajdonjogot biztosító oklevelek mellett gondosan megőrizték a birtokperek iratait (idézesek, halasztások, tiltakozások, ítéletek) is, melyek további támogatásként szolgáltak a tulajdonjog bizonyítására.⁹⁰ Példának okáért, amikor 1555-ben Zutori László deák, Kolozs vármegye szolgabírája kiegyezett a megsebesítése okán fej- és jószágvesztésre ítélt zutori Siroki Jánossal, ez utóbbi feje és jószága váltságaként bizonyos jószágokat is át kellett engedjen „a két telekre vonatkozó oklevelekkel együtt”. Kiemelték továbbá, hogy László deák köteles az ügyben kelt összes oklevelet, különösképpen az *ítéletleveleket* és *periratokat* (kiemelés – L. M. M.) visszaadni Siroki Jánosnak.⁹¹ Amikor a családi levelestárak átadásáról értesülünk, ritkán említik az oklevelek típusát. Üdítő kivételként emelhetjük ki Suselity Zsigmond ingóságainak és ingatlanjainak 1587 júliusában keletkezett jegyzékét, mely részletes leírását adja az egyes okleveleknek: kitől származik, ki írta, pecsétes vagy sem, ha igen, hány pecsét van rajta, és nem utolsó sorban típusát: menedéklevél, *missilis*, zálogos levél, továbbá *preceptoría*, *relatoria*, *obligatoria*, *evocatoria* levelek stb. eredetiben vagy másolatban.⁹² Más

⁸⁸ KmJkv 2. köt. 5278. sz.

⁸⁹ KmJkv 2. köt. 5298. sz.

⁹⁰ W. Kovács: *A Wass család cegei levéltára*, 141.

⁹¹ KmJkv 2. köt. 5336. sz.

⁹² „Egy singes zeold ladaba esmet vadnak ezek: Egy pechetelen jegyzes minemew wegezese volt Gereoffi Mihálnak es More Istwannak az Kapwsi reten valo kert feleol. Egy kis leweleczke Gereoffi Janos es Gereoffi Barbara azzony wegezese, Olah Zentkiraly feleol, pechetes, melly feleol Horwat Peter azt monda, hogy ugy esmery, hogy Horwath Miklos keze irasa. Egy pe chetetlen lewel massa, mely volt Gereoffi Mihaly kezeozott es More Istwan kezeozott a To berczin valo zel feold feleol. Egy pechetes zalagos lewel Zent Mihalyfalwy Peter deak kezeozott es Chorong Janos kezeozott Nagylaki ket jobbagy feleol. Egy feyedelem persecutoria lewele harminczadra valo. Egy ket pechetew lewel, Chaki Janose, mellyet Gereoffi Barbara azzonnak adott volt menedekewl egy nyak torokkal bellett granat suba feleol. Egy hivatalnak massa, pechetetlen, Chorong Leorincz es Isak Sigmond kezeozott. Esmet ugian azon Chorong Janos es Peter deak kezeozott valo keotes lewel Nagylaki jozag feleol. Egy proccator lewel. Egy jegyzes, pechetetlen, arrol az minemew marhakat Gereoffi Barbara el witt atyatyatol maratt marhaba. Egy kis pechetes menedek lewel, Weress Peterneye. Zentmihallyfalwy Peter deak iozaga es marhaya ozlasarol valo regestum. Miske Georgy menedek lewele. Egy Inaktelky hataron valo ret feleol walo zalagos lewel, mellyet Gereoffi Mihaly vetett volt Egeressy Mikle Lukachnak zalagba. Esmet gubernator uram missilis lewele egygetmas dologrol. Sibrik Georgy kewldeott lewele. Torday birak lewele, bizonsag bevetele, pechetetlen. Gereoffi Barbara azzony feletele Rado Andras ellen, pechetetlen. Feyedelem tilto parancholattja, mellyel prohibealta Rado Andrast az Olahzentkirally erdeo wagatasatol. Egy papirosba wagion eot lewel gubernator uramnak egy Keo-rosofeoy jobbagia feleol valo per feleol. [...] Egy kis pechetetlen jegyzes az hadi zerzamok feleol, mellyeket Horwat Miklos kezebe attak volt Gyaloba. Hwzon egy lewel, gubernator urame, mellyeket egyzeris mazzoris kewldeotte Horwath Miklosnak. [...] Valamy Gyalay borokrol valo pechetetlen jegyzes. Valami religiorol valo pechetetlen jegyzes. [...] Egy attestatoria lewel Gereoffi Barbara azzony nevere. Pribek Mihaly lewele gubernator uramhoz. Az Szentkirally erdeoreol valo bizonytasnak utruma, pechetetlen. Az Zentkirally jozagrol valo convent lewele. Egy preceptoría, melybe parancholt a feyedelem, hogy Gereoffy Barbara azzonhoz mennyenek az vajvodalisok, hogy eleotteok procuratort vallyon. Egy pechetes relatoria, az Zentkirally erdeo feleol valo. Egy attestatoria, Horwat Miklos nevere valo. Egy pechetes lewel Horwath Miklos kezeozott, Balashaziak es Uyrakosiak kezeozott valo wegezesreol. Egy relatoria ugian az Zentkirally erdeo feleol valo vallatasrol. Egy missilis lewel, Zabo Peter kewlte Horwat Miklosnak. Egy remissional lewel az Torday byrak eleybe az Feoldwary Gabor haza feleol. Ugian azon hazrol valo transmissio lewel. Sibrik Georgy missilis lewele.

alkalommal az oklevelek számát és kiadóját emelik ki. 1553-ban szentiványi Kendi Ferenc felesége, Homonnai Borbála volt férje atyafiainak huszonkilenc darab közjegyzői, Mátyás és II. Ulászló király, a leleszi konvent és a veszprémi káptalan által kibocsátott oklevelet ad át, amelyek az előbbi néhai férjétől, Kecseti Mártontól maradtak nála.⁹³ 1588-ban a Récsei Tamás javait illető oklevelek között találunk három, a kolozsmonostori konvent által kiállított és függőpecséttel megerősített pergamen privilégiumot, harmincöt papírra írt levelet, továbbá pontosabban meg nem nevezett „vegyes és haszontalan leveleket”.⁹⁴

A leggyakrabban adományozás, eladás vagy csere során történő oklevélvándorlás magyarázatot ad arra is, hogy milyen módon kerültek be egyes családok iratai más familiák levéltárába. Más okok is hozzájárulhattak azonban a családi levéltárak változásaihoz, így azok részben vagy egészben gazdát cserélhettek, például magszakadás vagy a leányági öröklés esetén.

A családi levéltári iratállomány vándorlásának módját, lehetőségeit – bármilyen levelekről volt is szó – szigorú szabályok rögzítették, melynek gyökerénél a már korábban is idézett, a birtokjog és az azt tanúsító oklevél szimbiózisának felfogása állt. Ebből pedig az következett, hogy amint a birtokok eredetileg az egész nemzetségé voltak, a családi archívumokban levő oklevelek is közös tulajdonlás alá estek. És bár a későbbiekben a nemzetségek ágakra, családokra szakadtak, a közös elvi tulajdon fennmaradt mind az ősi birtokok vagy akár a nemzetségi monostor, mind a családi levéltárak felett. Így azokat, elméletileg, szétválasztani nem lehetett. Sőt, még a kezelésük is csak közös jelenléttel és beleegyezéssel volt lehetséges. Korábban már említettük a Wass család példáját. A familia legidősebb tagjának őrizetében lévő, egy ládikában elférő levelestárukat a 15. század második felében az osztályos atyfiak mind lepecsételték, így annak tartalmához csak mindnyájuk jelenlétében lehetett hozzá-

Borssay Mihály deak missilis lewele. Vajda Istwan missilis lewele. [...] Egy obligatoria lewel, Horwat Miklose Elek Janosnak. Egy pechetetlen lewel, Horwat Miklose, gubernator uramnak. Egy missilis lewele Egri Georgynek Horwat Mikloshoz. Nagy Ferencz missilis lewele. Kemeny Georgy missilis lewele. Keoreossy Mihaly deak missilis lewele. Haczoki Layosne missilis lewele. Chomakeozy Miklos missilis lewele. Egy evocatoria lewel Rado Christoff és Balatffi Anna azzony ellen rectifiatio dolgabol. Lugassy Janos missilis lewele. Borssay Mihaly deak missilis lewele. Horwat Miklos missilis lewele. Feyedelem missilis lewele Vajda Istwanhoz az Varzayhoz. Egy pechetetlen be irott lewel mind ket feleol vallatas. Zakach Istwan missilis lewele. Dechey Mihaly missilis lewele. Balint deak missilis lewele. Kemeny Georgy missilis lewele. Zikzay Georgy missilis lewele. [...], valami registromochka, Zentkirally zena arrarol valo. Ez lewelek mind az zeold ladaba vadnak.” Emellett a fehér ládában való marhák (kupák, kanalak, kannák, párták, textíliák stb.) között is találunk iratokat: „Egy registrum, Peter deak jozagarol valo. [...] Horwat Miklosne fassional lewele, pechetetlen.” Szamba veszik a Gyerőfi János által Horvát Péter kezéhez adott okleveleket is: „Egy per non venit sententia lewel, Gereoffi Andrase, Gereoffi Barbara azzony ellen. Gereoffi Barbara azzony inhibitio lewele Gereoffi Andras ellen. Ugian azon Gereoffi Barbara sententia lewele Gereoffi Andras ellen az evictornak producalasa feleol. Egy evocatoria lewel Gereoffi Mihaly ellen az evictio feleol. Egy ammonitoria es evocatoria lewel Zylwasy Imreh ellen es ugian azon evocationak relatoriaya. Absolutional lewel Gereoffi Andras ellen. Vayda emberi ellen valo bizonsag. Attestatoria lewel ugian Gereoffi Barbara azzonye. Relatoria, mikeppen evocaltak Gereoffi Mihalyt. Egy relatoria, kin aperta sinchen. Az evocationak et relatorianak Zylwassy Imreh ellen paria. Zylwassy Imreh ellen valo exceptioy, Gereoffi Barbara azzonye. Az Inaktelki haz wetele feleol valo convent lewel. Utolzor hoza Gereoffi Janos eleo egy lewelet, ki az Szent Kirally jozag feleol valo alkwas Gereoffi Barbara azzonnyal, es protestala azon, hogy Horwat Peter uram megh esmerte az lewelet, hogy Horwat Miklos keze irasa, noha egy pechet rayta, es my eleottwnk is requisitorok eleott monda Horwat Peter, hogy ugy esmery, hogy Horwath Miklos irasa.” KmFjkv 625. sz.

⁹³ KmJkv 2. köt. 5182. sz.

⁹⁴ KmFjkv 672. sz.

férni.⁹⁵ A levéltár családi köztulajdonként való felfogását és kezelését mutatja a Bánffyak és Gyerőfiak 16. század közepi esete is. 1553 novemberében a Bánffy család tagjai között folyó perben kiegyeznek a felek. A kiegyezés során a felperesek közül néhai Bánffy Gáspár özvegye, nagylaki Jaksics Anna az összes nála levő oklevelet egy ládában a káptalanhoz szállíttatta, és a nyitott láda előtt esküt tett, hogy több oklevél nincs kezén, miután a lezárt ládát a felperesek és alperesek két-két képviselője, valamint a nevezett Anna asszony lepecsételte. Egyúttal megegyeztek, hogy az így lezárt és megpecsételt ládát Valkó várában, alkalmas helyen őrzik, és azt felnyitni vagy abból kivenni csak közös megegyezéssel lehet.⁹⁶ Amikor 1555-ben Gyerőfi Mihály felperes fogott bírák útján kiegyezett alperes atyafiaival, a választott fogott bírának kellett eldönteniük az oklevelek alapján, hogy az inaktelki rész melyik felet illeti meg inkább. Bár az oklevelek felől Gyerőfi Pálnak huszonötödmagával kellett volna esküt tennie, Gyerőfi Mihály beleegyezésével csak saját személyében tett esküt. Ugyanakkor Gyerőfi Pál arra is kötelezte magát, hogy a nála őrzött összes iratot és a Gyerőfi Mihályt illetőket kiszolgáltatja. Abban is megegyeztek, hogy a többi oklevelüket három zárral ellátott ládácskába teszik, melynek egy-egy kulcsa Gyerőfi Mihálynál, Pálnál és Gáspárnál álljon.⁹⁷ A családi levéltárak egységének megőrzését még válás során is kiemelten fontos tényezőként kezelték. Adott esetben maradhattak jószágok az elvált feleség kezén, de az okleveleket a férj őrizte. 1591-ben tövisi Ivánkovit Lázár és felesége, Olcsárvit Margit egyezséget kötnek a válásuk utáni helyzetet illetően. Margit az átengedett jószágokért cserébe adja az erdélyi káptalan 1541. június 14-i privilégiumát egy beregszói részbirtok május 30-án történt iktatásáról, az erdélyi káptalan jelentését Dekul János beregszói házának iktatásáról, valamint I. János király 1537. március 7-én Váradon kelt kiváltságlevelét [egy beregszói jószágra vonatkozóan]. Az okleveleket Ivánkovit szükség esetén visszaszolgáltatja, illetve ha ezt nem tenné meg, akkor az említett birtokokban megvédelmezi, vagy azonos értékű jószágokkal kártalanítja az asszonyt és utódait.⁹⁸

A családi levéltárak közös tulajdonlása egyben azt is jelentette, hogy különböző okok miatt iratkikérésre kerülhetett sor. Leggyakrabban erre a családok egyes tagjait érintő birtokok kapcsán találunk utalást. 1517-ben példának okáért a Várdai Ferenc erdélyi püspök és testvérei, valamint a Kiskallói/Kállay Vitéz János felesége és fia közötti perben a püspök vállalta, hogy a per tárgyát képező birtokra vonatkozó okleveleket annak eldöntése végett, hogy azok egyaránt illetik-e a fiú- és a leányágot, az erdélyi vajda kezébe szolgáltatja.⁹⁹ 1544-ben Drági Anna ígérte meg, hogy a Somboriak rendelkezésére bocsátja a nála levő szükséges okleveleket az idegen kézen levő birtokrészek visszaszerzéséhez.¹⁰⁰

Szintén rokonaiktól kértek kölcsön okleveleket pereik viteléhez a nagyfalui Bánffy család tagjai, ezért 1550 januárjában kötelezik magukat becsületvesztés terhe alatt, hogy azokat ép-ségben visszaszolgáltatják a losonci Losonciaknak.¹⁰¹ Nem minden esetben volt azonban szívélyes a viszony az atyafiak között, ami azzal járt, hogy a korábban kikért oklevelek visszaszolgáltatásáról „megfeledeztek”, s így peres úton kellett visszaszerezni azokat. 1486-ban menyőji Gebárt Antal, Kelemen, Demeter és Albert bizonyos birtokokra vonatkozó oklevelek kiadása végett menyőji Ispán Péter özvegye, Dorottya elleni perükben fogott bírák segítségé-

⁹⁵ W. Kovács: *A cegei Wass család*, 31.

⁹⁶ ErdKáptJkv VIII/1. 179. sz. Vö. KmJkv 2. köt. 5237. sz.

⁹⁷ KmJkv 2. köt. 5395. sz.

⁹⁸ ErdKáptJkv VIII/1. 851. sz.

⁹⁹ KmJkv 2. köt. 3620. sz.

¹⁰⁰ KmJkv 2. köt. 4831. sz.

¹⁰¹ KmJkv 2. köt. 4997. sz.

vel kiegyeztek úgy, hogy Dorottya az oklevelek visszaszolgáltatása fejében élete végéig használhatja a birtokbeli részeket.¹⁰² 1579-ben arról értesülünk, hogy vajai Borzási János pert indított az erkei jóságaira vonatkozó oklevelek visszaszerzéséért Borzási Miklós ellen, melyek visszaadását Miklós megígérte, míhelyt jóságaiból a leányági just követelő atyafiaival folyó pere lejárt.¹⁰³ Néha a családtagok fiatal korát kihasználva károsítják meg a családi archívumot, aminek orvoslása ugyancsak peres úton történhetett. 1545-ben szentjánoshegyi Szász Simon azt vallotta, hogy bizonyos birtokaira vonatkozó okleveleket ifjúkora idején az atyafiai elidegenítettek, és azok törvényes úton csak nemrég kerültek vissza hozzá.¹⁰⁴ Ahogy a birtokok, úgy a hozzájuk kapcsolódó joglevelek is más elbírálás alá estek aszerint, hogy ősi vagy szerzett birtokok jogbiztosítékai voltak. Ebből kifolyólag különösen odafigyeltek arra, hogy az okleveleket ne kelljen eredeti formájukban kiadni, és a leányág elégedjen meg az átirattal. Ezt írja elő máskülönbén a *Tripartitum* is.¹⁰⁵ 1579-ben a kolozsvári Balázs deák jóságaira és örökségeire vonatkozó oklevelek ügyében folytatott perben végül a felek (egyfelől gyermekei, másfelől rokonuk) kiegyeztek. Ennek értelmében Balázs deák gyermekei előállítják Balásfi Gergely számára apjuktól reájuk háramlott okleveleiket, hogy amelyikről szükség, arról másolatot készíttessen, azzal a feltétellel, hogy Balásfi Gergely a másolatokat maga számára tartsa meg, és tudtuk nélkül senkinek sem adja tovább.¹⁰⁶ A leány- és fiági öröklés és a hozzájuk tartozó oklevelek birtoklása közötti különbségekkel – úgy tűnik – tisztában voltak a családtagok is. Erre hivatkoznak 1590 májusában a tinkovai Macskási fivérek, amikor atyafiaiknak, a tinkovai Duma testvéreknek ugyan átengednek bizonyos prédiumbeli részeket, haszonvételeikkel és tartozékaikkal együtt – akkor is, ha őket ezek leányági örökösökként nem illetik meg –, de cserébe Ioan Duma kötelezte magát, hogy a jóságokra vonatkozó okleveleket szükség esetén a Macskásiak mint fiági örökösök számára birtokjogaik védelmében mind bíróságokon, mind azokon kívül bemutatja.¹⁰⁷

Kérdés, hogy mi történt azokban az esetekben, amikor nem volt fiúörökös vagy nem maradt egyenes ági örökös. Péter Katalin sejtése szerint a magánlevéltárak különböző központi hivatalok őrzésébe kerültek.¹⁰⁸ Jakó Zsigmond szerint a családi archívumok a család ősi jóságainak sorsát követték, és ahogy a birtokok a koronára szálltak, úgy az oklevelek is.¹⁰⁹ Ha azonban a családnak vagy nemzetségnek csupán valamely ágán következett be a kihalás, ennek birtokait és – bár erre nem történik konkrét utalás, de következtethetünk rá – a leveles-tárát is, az atyafiai örökölték.¹¹⁰

*

Összegzésként elmondhatjuk, hogy lényegében minden nemesi család igyekezett megőrizni a rendi helyzetét, a birtokjogait védő kiváltságleveleket. Mivel a kor felfogása szerint csak a birtokjogbiztosító iratok minősültek megőrzésre érdemes, akár féltett levéltári anyagnak,

¹⁰² KmJkv 2. köt. 2620. sz.

¹⁰³ KmFjkv 226. sz.

¹⁰⁴ ErdKáptJkv VIII/1. 177. sz.

¹⁰⁵ Tripartitum I. 42. 3. (Quod literalia instrumenta frater natu major conservabit.)

¹⁰⁶ KmFjkv 219. sz.

¹⁰⁷ ErdKáptJkv VIII/1. 709. sz.

¹⁰⁸ Péter: *Az egyszerű ember, az oklevelek és a levéltárak*, 348., különösen az 50. jegyz.

¹⁰⁹ A magvaszakadt kentelki Radó fia Mihály fia Simon példáját idézi Jakó, akinek egy ládácskában elférő levelei a koronára szállottak. Jakó: *Az erdélyi levéltárügy*, 35. Amikor azonban az uralkodó, Luxemburgi Zsigmond szántói Lack Dávidnak adományozta ezeket a birtokokat, a hozzá tartozó okleveleket is átadatta. Jakó: *Az erdélyi levéltárügy*, 36.

¹¹⁰ Czobor: *A családi levéltárak*, 429.

a középkori és kora újkori erdélyi családi levéltárak többnyire birtoklevéltárak, tehát nemesi birtok és családi levéltár szinte azonos fogalmak. Lényeges különbségek az erdélyi és magyarországi családi levéltárak között nemigen tapasztalhatók. Jakó is hangsúlyozza, hogy Czobor Alfrédnek a középkori magyarországi családi levéltárakkal kapcsolatos kérdések tárgyalásának eredményei némi „erdélyi szín”-nel Erdély vonatkozásában is jellemzőek.¹¹¹ Közös vonásként emelhetjük ki például a levestárakat gyarapító tényezőket, melyek közül legfontosabbak a birtokszerzések voltak, vagy az erdélyi családi levéltáraknak a magyarországihoz hasonló fejlődési ritmusát (a megcsonkult erdélyi családi levéltárak kezdetei is a 13. század közepére tehetőek), bár némi időbeli eltéréssel a későbbiekben mindenképpen számolhatunk. Ennek nyilvánvaló oka az írásbeliség erdélyi elterjedésének lassúbb üteme a királyság többi tartományaihoz képest, ami némileg kihatott az írásbeliség elterjedtségére is, mely mindvégig szerényebb maradt. Ez a családi levelestárak méreteit is befolyásolta. Bár ezt nehéz megbecsülni, hiszen egyrészt a nemesi társadalmon belüli hovatartozástól függött (a 16–17. században az erdélyi főrendű famíliák levéltára szegényesebb a királyságbeliekéhez képest), másrészt az idők folyamán mindegyikből selejtezték, pusztultak el iratok, a családi levéltárak állhattak csupán néhány iratból, de megtölthettek több ládát is. Talán a levéltárvándorlás tekintetében tapasztalhatunk némi különbséget, amely épp az általunk vizsgált korszak első felében, a 16. században és a rákövetkezőben öltött rendkívüli méreteket. Ekkor ugyanis a török elől Erdélybe menekülő magyarországi, valamint az erdélyi állam délnyugati megyéiből, vidékeiről Biharba, Közép-Szolnokba és a belső erdélyi megyékbe érkező családok magukkal hozták levelestáraikat, melyek később különböző okok miatt (család kihalása, összeházasodás stb.) az új erdélyi rokonság levéltárát gyarapították. Pusztulásuk tekintetében is a töröktől védett felső-magyarországi családi levéltáraknak talán nagyobb esélyük volt a túlélésre, mint a török és más támadásoknak sokkal jobban kitett Erdélyben. Bárhol is legyenek azonban, ezen levelestárakat a jogszokásnak és a család érdekeinek megfelelően kezelték. A bennük őrzött különféle iratok jogbiztosító jellege adta az archívumok jelentőségét, és bírta rá a tulajdonosaikat, hogy minden tőlük telhetőt megtegyenek épen tartásuk érdekében. Ez a gondos felügyelet tette lehetővé azt, hogy évszázadokon keresztül fennmaradjanak, és a 19. század második felétől eredeti funkciójuktól megválva, immár a távolabbi és közelebbi múlt bűvárkodói számára elengedhetetlen forrásként szolgáljanak.

¹¹¹ Jakó: *Az erdélyi levéltáriügy*, 34.